

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 7 • sayı/issue 2 • (Aralık/December): 688-708

Necmüddîn ez-Zâhidî'nin Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Nübüvvetinin İspatına Yönelik Delillendirmelerinin Karakteristiği

*The Characteristics of Najm al-Dîn al-Zâhidî's Arguments
for the Proof of Muhammad (pbuh)'s Prophethood*

Nail KARAGÖZ

Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Bilimleri Bölümü
Assoc. Prof., Kyrgyzstan-Türkiye Manas University, Faculty of Theology, Department of
Islamic Sciences
Bishkek/Kyrgyzstan

✉ nail.karagoz@manas.edu.kg orcid.org/0000-0001-6409-6513

Ulanbek KALMURZA UULU

Arş. Gör., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Bilimleri Bölümü
Research Assist., Kyrgyzstan-Türkiye Manas University, Faculty of Theology, Department of
Islamic Sciences
Bishkek/Kyrgyzstan

✉ ulanbek.kalmurza@manas.edu.kg orcid.org/0000-0002-8492-8142

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28.07.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 19.11.2024

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2024

Atf: Karagöz, Nail – Kalmurza Uulu, Ulanbek. "Necmüddîn ez-Zâhidî'nin Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Nübüvvetinin İspatına Yönelik Delillendirmelerinin Karakteristiği". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/2 (Aralık 2024), 688-708. <https://doi.org/10.52637/kiid.1523758>

Cite as: Karagöz, Nail – Kalmurza Uulu, Ulanbek. "The Characteristics of Najm al-Dîn al-Zâhidî's Arguments for the Proof of Muhammad (pbuh)'s Prophethood". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 7/2 (December 2024), 688-708. <https://doi.org/10.52637/kiid.1523758>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Nail KARAGÖZ– Ulanbek KALMURZA UULU | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Necmüddîn ez-Zâhidî'nin Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Nübüvvetinin İspatına Yönelik Delillendirmelerinin Karakteristiği

Öz

Bu makalenin konusu Necmüddîn ez-Zâhidî'nin (ö. 658/1260) *er-Risâletü'n-Nâsiriyye* adlı kitabında nübüvvetin ispatına yönelik olarak kullandığı delillerdir. Amacımız söz konusu delillerin karakteristik özelliklerinin değerlendirilmesi ve güncel yönünün tespitidir. Zâhidî, bu kitapta peygamberlik kurumuna karşı çıkan gruplara cevaplar verirken özellikle nübüvvetin mu'cize ile ispatına ve bu ispatın sonraki zamanlara aktarımına büyük önem vermiştir. Bu grupların nübüvvet kurumuna karşı çıkma noktaları arasında insanları sorumlu tutmanın kötülüğü, gereksizliği, aklın ve bilge insanların peygamberlere gerek bırakmadığı, mu'cizelerin geçersizliği gibi konular sayılabilir. Zâhidî bunların her birini ayrı ayrı ele alarak bunlara kendi bakış açısından deliller getirmiştir. O İslamî ilimler sahasının birçok ilim dalında eserler kaleme almıştır. Kelam başta olmak üzere fıkıh, usulü fıkıh, fezâil ve miras konularındaki telifleri ile meşhur olmuştur. Bu eserlerinde Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916), Ebû Haşim el-Cübbâî (ö. 321/933), Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025), Zemahşerî (ö. 538/1144), Cüşemî (ö. 494/1101) ve Mutarrizî (ö. 610/1213) gibi alimlerden çokça alıntı yapmıştır. Zâhidî, nübüvvetin en önemli delilinin mucize olduğuna inanmaktadır. Ona göre sürekli mucize olan Kur'ân, benzeri getirilemeyen, ebedi bir mucizedir. Kur'ân'ın mucize oluşu, Arap edebiyatının en üst seviyesini aşan belâgati ve fesâhati ile ispatlanır. Kur'ân'da kullanılan kelimeler, üslubu ve metin yapısı, onu diğer edebi eserlerden ayıran ve taklit edilemez kılan bir mu'cizedir. Bu yönleriyle Kur'ân, geçmişte yaptığı gibi günümüzde de herkese meydan okumaya devam etmektedir. Hz. Muhammed'in bize âhâd haberlerle gelen bazı şahsi ve ahlâki özelliklerini de Zâhidî'nin mucize kapsamında görmesi onun âhâd yolla gelen haberlerin kabulündeki esnekliğini göstermektedir. Öte yandan Zâhidî'nin nübüvvetin ispatında öne çıkardığı Hz. Muhammed'in güzel ahlâkıyla ilgili hususlar, ahlâkî değerlerle nübüvvet kurumunun ilişkilendirilmesi açısından dikkate alınmalıdır. Çalışmamızda Zâhidî'nin nübüvvet kurumunu ispat esnasında kullandığı deliller literatür taraması, karşılaştırma, tümevarım metotlarıyla ele alınmış, konu *er-Risâletü'n-Nâsiriyye* eseri ile sınırlı tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Zâhidî, Nübüvvet, Delil, İsbât.

The Characteristics of Najm al-Dîn al-Zâhidî's Arguments for the Proof of Muhammad (pbuh)'s Prophethood

Abstract

The subject of this article is Najm al-Dîn al-Zâhidî's (d. 658/1260) arguments for the proof of prophethood in his book *al-Risâlat al-nâsiriyya*. Our aim is to evaluate the characteristic features of these arguments and to determine their actuality. In this book, al-Zâhidî, while responding to the groups that opposed the institution of prophethood, attached great importance to the proof of prophethood through mu'jiza and the transmission of this proof to later times. Among the points of these groups' opposition to the institution of prophethood are the evil and unnecessary of holding people responsible, the unnecessary of reason and wise men, the unnecessary of prophets, and the invalidity of mu'jizis. Zâhidî addressed each of these issues separately and provided evidence for them from his own perspective. He wrote works in many branches of Islamic sciences. He was famous for his writings on theology, fiqh, usul al-fiqh, fezâil and inheritance. In these works, he quoted extensively from scholars such as Abû 'Alî al-Jubbâî (d. 303/916), Abû Hâşim al-Jubbâî (d. 321/933), Qâdî 'Abd al-Jabbâr (d. 415/1025), Zamakhsharî (d. 538/1144), al-Jushamî (d. 494/1101), and al-Mutarrizî (d. 610/1213). Zâhidî believes that the most important proof of prophethood is a miracle. According to him, the Qur'ân, which is a perpetual miracle, is an eternal miracle that cannot be duplicated. The Qur'ân's being a mu'jiza is proved by its eloquence and eloquence that surpasses the highest level of Arabic literature. The words used in the Qur'ân, its style and textual structure are a miracle that distinguishes it from other literary works and makes it inimitable. In these aspects, the Qur'an continues to challenge everyone today as it did in the

past. The fact that al-Zâhidî considers some of the personal and moral characteristics of the Prophet Muhammad, which have come down to us through âhâd reports, as mu'jizân shows his flexibility in accepting âhâd reports. On the other hand, the issues related to the Prophet Muhammad's good morals that al-Zâhidî emphasizes in the proof of prophethood should be taken into consideration in terms of associating moral values with the institution of prophethood. In this study, the evidences used by al-Zâhidî in proving the institution of prophethood are analyzed through literature review, comparison, and induction methods, and the subject is limited to his work al-Risâlat al-nâşiriyya.

Keywords: Kalâm, al-Zâhidî, Prophethood, Evidence, To Prove.

Giriş

Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmut b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî (ö. 658/1260), Hârizm'in Gazmîn kasabasıdır.¹ Pek çok hocadan kıraat, fıkıh, hadîs, edebiyat, belâgat, hurûf, rivayet, edeb ve kelâm dersleri alan Zâhidî'nin, kelâm eğitimini Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî'den (ö. 626/1229)² aldığı bilinmektedir. Rûknüleimme es-Sabbâğî'nin damadıdır.³ Zâhidî, Bağdat ve Anadolu'da âlimlerle münazaralarda bulunarak ilim dünyasının ve halkın nazarında değer kazanmıştır.⁴ Moğol istilasının olumsuz etkilerini gözlemleyen Zâhidî, bu durumun öğrencilerin ilme yönelmeleri yönünden olumlu etkilerinin de olduğu yönünde bir kanaate sahip olmuştur.⁵

Özellikle Anadolu'da kaldığı süre içerisinde pek çok öğrenci yetiştiren Zâhidî'nin öğrencileri arasında Osman Gazi'nin şeyhi ve kayınpederi Edebalı (ö. 726/1326), Kadî Şemseddin Muhammed b. Ebû'l-Kâsım Fahreddin b. Sâlih el-Muizzî el-Hârizmî, Radiyyüddin Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim el-Burhânî⁶ ve Ebû Halîfe Abdülazîz b. Abdüsseyyid el-Bâzegânî el-Hârizmî bulunmaktadır.⁷ Kaynaklarda kendisine birçok eser nisbet edilen Zâhidî'nin vefatı yılında yazdığı⁸ *er-Risâletün-Nâsiriyye* makalemizin konusu açısından önemlidir. Zâhidî, bu eserini ilk Müslüman Altın Orda hükümdarlarından olan Berke Han'a ithaf etmiş ve İslâm'a yaptığı katkılardan dolayı büyük bir kurtarıcı olarak gördüğü bu hükümdara övgüler yağdırmıştır.⁹ Zâhidî'nin *er-Risâletün-Nâsiriyye*'si 1994 yılında Muhammed el-Mısri tarafından tahkik edilmiş ve Kuveyt'te basılmıştır. Karaca, Zâhidî'nin *Müctebâ* adlı eseri hakkında "ez-Zâhidî'nin el-Müctebâ Adlı Eserinin Kitabü'n-Nikâh Bölümünün Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi"¹⁰ başlığı altında yüksek lisans ve "ez-Zâhidî'nin el-Müctebâ Adlı Eserinin Tahkiki"¹¹ başlıklı doktora tezi çalışması yapmıştır. Bunlara ilave olarak Yaman, Kocaeli Üniversitesi bünyesinde "Necmüddîn Muhtâr b. Mahmût

¹ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl* (İstanbul: Ma'hedü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 2010); Şükrü Özen, "Zâhidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/44/81.

² Mahmûd b. Süleyman el-Hanefî el-Kefevî, *Ketâ'ibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr* (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017), 3/315; Ebû Muhammed b. Muhammed 'Abdulkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-muğiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru'l-Hicr, 1993), 460-461.

³ Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî, *el-Müctebâ Şerhu Muhtaşari'l-Kudûri*, thk. Tefvik Mahmud Tekle (Beyrut: Dârü'r-Reyyâhîn, 2023), 3/427.

⁴ Kefevî, *Ketâ'ibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 3/316.

⁵ Zâhidî, *el-Müctebâ Şerhu Muhtaşari'l-Kudûri*, 2/207.

⁶ Kefevî, *Ketâ'ibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 3/316.

⁷ Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî İbn Nâsırüddin ed-Dimeşki, *Tavzihu'l-Muštebih fî Zabtî Esmâ'r-Ruvati ve Ensabihim ve Elkabihim ve Kunahum* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993), 4/262.

⁸ Kefevî, *Ketâ'ibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 3/319.

⁹ Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî, *er-Risâletün-Nâsiriyye*, thk. Muhammed el-Mısri (Kuveyt: Merkezü'l-Mahtutât ve't-Türâs ve'l-Vesâ'ik, 1994), 27, 64, 75.

¹⁰ Mustafa Karaca, *ez-Zâhidî'nin el-Müctebâ Adlı Eserinin Kitabü'n-Nikâh Bölümünün Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012). Çalışmada fıkıh üzerinde yoğunlaşmıştır.

¹¹ Mustafa Karaca, *ez-Zâhidî'nin el-Müctebâ Adlı Eserinin Tahkiki* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015). Bu çalışma da Kudûri'nin önemli şerhlerinden olan Müctebâ hakkındadır. Daha çok fıkıh görüşlerine odaklanmıştır.

ez-Zâhidî'nin *Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-Gunye* Adlı Eserinin İbadetler Bölümünün Edisyon Kitiği" başlığında bir yüksek lisans tezi hazırlamaktadır. Aralık 2023'te Adın tarafından ise "Ebû'r-Recâ Necmüddîn Muhtar ez-Zâhidî'nin Hayatı ve Eserleri"¹² isminde bir makale çalışması yapılmıştır. Yukarıdaki üç tez çalışması fıkıh alanındadır. Sondaki makale çalışması da ağırlıklı olarak fıkıh alanındadır ve makalede Zâhidî'nin fıkıh eserlerindeki rumuzlara dikkat çekilmiştir. Zâhidî'nin Mu'tezilî kimliği dikkate alındığında kendisinin inanç sahasındaki görüşlerini konu bazında ele alan bir çalışmanın varlığına rastlanmamıştır. Bu bakımdan onun nübüvvetin ispatı ile ilgili görüşlerini konu edinmenin ilim dünyasına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Kaynaklarda Zâhidî'nin amelde Hanefî, itikatta ise Mu'tezile mezhebine mensup olduğu bilgisi yer almaktadır.¹³ Memleketi olan Hârizm'in, Mu'tezile'nin önemli merkezlerinden olması¹⁴ ve eserlerinde Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916),¹⁵ Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933)¹⁶, Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025),¹⁷ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044), Hâkim el-Cüşemî (ö. 494/1101), Zemahşerî (ö. 538/1144), Mutarrizî (ö. 610/1213) gibi tanınmış Mu'tezile imamlarından gerek kelâma gerekse fıkıha dair görüşler nakletmesi bu bilgiyi desteklemektedir. Mu'tezile'den Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin kök saldığı Hüseyniye kolunun önemli bir temsilcisi olduğu da söylenmektedir.¹⁸ Onun bu durumuna bakılırsa itikâdî anlamda Mu'tezile'nin içindeki etkin konumu daha da iyi anlaşılmaktadır.

Zâhidî, kelâmı şüpheleri gideren, dış saldırılara karşı koyan, İslam'ı yücelten bir ilim olarak görmektedir. O, kelâm ilminin en önemli konularından olan Allah'ın sıfatları konusunun tartışılmasının yasaklanmasını ve kelâm ilmine dalmanın engellenmesini selevin tavrı olarak kabul etmektedir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) kelâm ilmiyle uğraşmanın doğru olmadığı ile ilgili kendilerine nisbet edilen görüşlerinin ayaküstü, özensizce yapılan tartışmalarla ilgili olduğunu söylemektedir.¹⁹ Sonuç itibarıyla Zâhidî'nin gerek söz konusu ifadelerinden gerekse kendisinin bu ilimle meşgul olmasından dolayı kelâm ilmini yasak olması bir yana gerekli, öğrenilmesi gereken bir ilim olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

Zâhidî, Mu'tezile'yi *ehlü'l-'adl ve't-tevhîd* olarak nitelemiş ve savunmuştur. Buna paralel olarak da Ehl-i sünnet'in bazı görüşlerini açık biçimde eleştirmiştir. Söz gelimi Ehl-i sünnet'e ait olan bir kişinin bir amel işlediğinde sevabını başkasına bağışlayabileceği görüşünü kabul etmemiş, bunun yanlış olduğuna dair çok sayıda delil olduğunu ileri sürmüştür.²⁰ Ona göre Ehl-i sünnet'e ait olan büyük günah işleyen müminlerin cezalarını çektikten sonra cehennemden çıkacakları, rü'yetullahın keyfiyetsiz gerçekleşeceği görüşleri yanlıştır.

¹² Nurettin Adın, "Ebû'r-Recâ Necmüddîn Muhtar ez-Zâhidî'nin Hayatı ve Eserleri", *Usul İslam Araştırmaları* 40 (2023), 161-206.

¹³ Alauddîn Ali Çelebi b Emrullah b Abdülkadir Hamidi İbnü'l-Hinnai Kınalızâde Ali Efendi, *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (Amman: Merkezi Envâri 'Ulemâ'i Dirâse, 2020), 362-366.

¹⁴ Tuncay Başoğlu, "Hicrî Beşinci Asırda Fıkıh: Genel Özellikler ve Mezheplerin Yeniden Şekillenmesi", *İLAM Araştırma Dergisi* 3/2 (1998), 113-140.

¹⁵ Ebû'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî, *Kunyetü'l-Münye li-Tetmîmi'l-Gunye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi: Yeni Cami, 00672), 102a.; Ebû'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî, *Kitâbu'l-Hayz* (Kastamonu: Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi: KHK, 457/08), 8b.

¹⁶ Ebû'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî, *Zâdü'l-e'imme limâ fihi min hasâ'isi hâzihî'l-ümme* (Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi: H. Çelebi, 1179/3), 87a.

¹⁷ Zâhidî, *el-Müctebâ Şerhu Muhtaşari'l- Kudûri*, 4/19.

¹⁸ Halil İbrahim Delen, "Ebû'r-Recâ el-Gazmîni", *İslam'ın Akılcıları Mu'tezili Öncüler* (İstanbul: Mana Yayınları, 2021), 523.

¹⁹ Zâhidî, *el-Müctebâ Şerhu Muhtaşari'l- Kudûri*, 1/285. Aslında Zâhidî'den önce Mâtürîdî de Ebu Hanife ve Ebû Yusuf'un kelâmı ile ilgili görüşlerini değerlendirmiş ve benzer bir sonuca varmıştır. bk. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 8/349-350 (387-389). Bu rivayeti aktaran Saffâr da benzer bir yorum yapmaktadır. bk. Abdullah Demir, "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Müttekellim Hanefiler Örneği", *Ululararası Şeyh Şa'bânî Velî Sempozyumu* 1 (2017), 643-658.

²⁰ Zâhidî, *el-Müctebâ Şerhu Muhtaşari'l- Kudûri*, 2/417.

Müellifin kanaatine göre kudretin fiille birlikte varlığını savunan bir kimse tekfir edilemese de kendisinden rivayet caiz olan hevâ ve bid'at ehlerinden sayılır.²¹ Eş'ariyye ve Sünniyye'ye (Ehl-i sünnet) ait olan istitâatın fiille birlikte olduğu görüşü batıldır.²² Hz. Muhammed'in son peygamber oluşu da zarûriyyâtın olan bir konudur. Çünkü onun dini malumdur ve zarûrât-ı dîniyyedendir.²³ Hz. Peygamber'in risâleti tebliğ etmesi, şeriatı da öğretmesi ona vaciptir. Onun peygamber oluşu kullar için en büyük nimetlerden biridir ve onu göndermek Allah'a vaciptir.²⁴ Görüldüğü üzere Zâhidî burada bahsi geçen pek çok konuda Mu'tezile'nin genel görüşlerine paralel düşünmekle birlikte kimi zaman da genel Mu'tezilî görüşlerden ayrılabilir.

Zâhidî, kelâm alanında olduğu kadar fıkıh alanında da döneminin önemli âlimleri arasındadır. Onun döneminde Moğol istilası yüzünden pek çok âlim hayatını kaybetmiş, dolayısıyla oluşan boşluğu geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi gören Zâhidî üstlenmiştir. Eserlerinde Hârizm ulemâsının fikirlerine geniş yer vererek onlarla ilgili açıklama, değerlendirme ve tercihlerde bulunmuştur. Ayrıca yeni fikirler ileri sürmüş, yeni fetvalar vermiştir.²⁵

Zâhidî, itikâdî yönden Mu'tezilî fikirleri benimsemesi nedeniyle Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657), Birgivî (ö. 981/1573), Leknevî (ö. 1304/1886) gibi bazı Hanefî ulema tarafından eleştirilmiş ve fetvalarına güvenilemeyeceği söylenmiştir. Benzer görüşler İbn Vehbân (ö. 768/1367), Seriyüddin İbnü's-Şihne (ö. 921/1515), Pîr Mehmed Üskübî (ö. 1020/1611), Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî (ö. 1006/1598), Alâeddin el-Haskefî (ö. 1088/1677), Ahmed b. Muhammed el-Hamevî (ö. 1098/1687), İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) gibi pek çok âlim tarafından desteklenmiştir.²⁶ Onun eleştirilmesinde Mu'tezilî kimliğine ek olarak bazı konularda Şâfi'î veya Mâlikî mezhebine göre fetva vermesi de etkili olmuştur.²⁷

Buna karşın bir başka Osmanlı âlimi Dede Cöngü Efendi (ö. 975/1567) gibi Zâhidî'nin amelî yönden Hanefî olmasından dolayı kendisine hüsnü zan besleyenler yanında sonraki dönemlerde Hanefî âlimlerce Zâhidî'nin eserlerinden yapılan nakillerin çokluğuna bakılırsa, onun Hanefî mezhebi içinde göz ardı edilemez bir konuma yükseldiği söylenebilir. Hanefilik içindeki yüksek konumuna rağmen Mu'tezilî kimliğinin öne çıkarılmasında irdeleyici ve tenkitçi yapısının olduğunu söyleyenler²⁸ de bulunmaktadır.

1. Zâhidî'nin Nübüvvetin İspatına Dair Görüşleri

İslâm'ın farklı coğrafyalarda yayılıp Müslümanların farklı inançlara sahip insanlarla karşılaşmaları yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Müslümanlar, fetihler yoluyla Arap yarımadasının dışına çıktıklarında buralarda Mecûsilik ve Maniheizm dinlerinin mensuplarıyla karşılaşmışlardır. Bu bölgelerde bir yaratıcının varlığını kabul etmesine rağmen vahyi ve nübüvveti inkâr eden felsefi akımlar da bulunmaktaydı. Müslümanlar bu din ve felsefi akım mensuplarının nübüvvet kurumunu inkâr etmelerine karşın çözüm üretmek durumunda kaldılar. Bu bağlamda bir yaratıcının varlığını kabul etmekle birlikte onun emir ve yasak koyamayacağını savunmak veya aklın nübüvveti gerek bırakmayacağını iddia etmek de

²¹ Zâhidî, *Ḳunyetü'l-Münye li-Tetmîmi'l-Ġunye* (Süleymaniye Kütüphanesi, 00672), 76a.

²² Zâhidî, *el-Müctebâ Şerhu Muhtaşari'l-Ġudûri*, 5/97; Zeynuddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik* (b.y.: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 4/339.

²³ Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî, *Hâvi Mesâ'ili'l-Münye* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi: Şehid Ali Paşa, 00763), 103b.

²⁴ Zâhidî, *Hâvi Mesâ'ili'l-Münye* (Şehid Ali Paşa, 00763), 103b.

²⁵ Aşirbek Muminov, *Hanafitskiy Mazhab V İstori Sentralnoy Azii* (Almata: Kazak Ensiklopediyası, 2015), 206.

²⁶ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr* (Beirut: Dârü'l-fikr, 1992), 6/1/371.

²⁷ Râdiyüddîn İbnü'l-Hanbelî, *Dürri'l-hâbeb fi târihi a'yâni Haleb*, thk. Mahmûd Hamed el-Fâhûri (Dimaşk: Yahyâ Zekeriyâ Abbâre, 1972), 1/92-93.

²⁸ Karaca, *ez-Zâhidî'nin el-Müctebâ Adlı Eserinin Tahkiki*, 134.

nübüvveti inkâr kapsamına girdiğinden²⁹ Müslümanların karşı karşıya kaldıkları nübüvvetin inkârı sorunu önemli bir gündem oluşturmuş gibi görünmektedir.

Bu inkâr faaliyetleri karşısında Müslümanlar gerek yüz yüze tartışmalarla gerekse reddiyeler yazarak mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Müellifimiz Zâhidî'nin yaşadığı dönemde de nübüvvet konusunun Müslümanlarla gayri müslimler arasında ciddi bir tartışma alanı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Zâhidî, İslâm'ı savunmak için diğer dinlerin âlimleriyle hakanların huzurunda tartışmalara girmiş ve tartıştığı kimseler İslâm'ı benimsemişlerdir. Zâhidî, hem Hıristiyan din âlimleriyle girdiği tartışmalarla hem de yazdığı eserlerle bu mücadelelere katkı sağlamıştır. Bu maksatla kaleme aldığı ve üç bölümden oluşan *er-Risâletü'n-Nâsriyye*'nin ilk bölümünde Zâhidî, Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ispatını ele almış, ikinci bölümde peygamberliği inkâr edenlerin itirazlarına cevaplar vermiş, üçüncü bölümde Hıristiyanların İslâm'a yönelttikleri itirazları cevaplandırmıştır.³⁰ Çalışmamızda Zâhidî'nin adı geçen kitabında nübüvvetin ispatında nasıl bir yol takip ettiğini, özellikle de mucize ile ispat metodunu nasıl kullandığını belirlemeye gayret edeceğiz.

1.1. Nübüvvetin Mucize ile İspatı

Nübüvvet kurumunun en önemli delili mucizedir. Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan birinin kendisine inanmayanlara karşı bu iddiasını kanıtlayabilmesi için mucize göstermesi beklenir. O nedenle Allah, peygamber olarak görevlendirdiği insanları yeri geldiğinde mucizelerle desteklemiş ve onların elinde mucizeler yaratarak iddialarının boş bir sözden ibaret olmadığını inkarcılara göstermiştir. Bu bakımdan kelâmcılar, mucizenin tanımı, kapsamı ve şartları gibi pek çok başlıkta mu'cizeyi ele almışlar ve görüşlerini belirtmişlerdir.³¹

Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre mucizeler peygamberlerin peygamberlik iddialarının yanında Allah'ın varlığının da delilidirler.³² Aynı durumu Bâkîllânî (ö. 403/1013) de dile getirmekte ve mucizenin onu gösterene şahitlik ettiğini ve peygamberin haberinin yalan olmadığını kanıtladığını söylemektedir.³³ Pezdevî (ö. 493/1100) ise risâletin mucize türünden deliller olmadan sabit olmayacağını savunur.³⁴

Bir şeye güç yetirememek anlamına gelen "a-c-z" kökünden türetilen mucize kavramı,³⁵ nübüvvet iddiasıyla ortaya çıkan peygamberlerin iddialarını inkâr edenlere karşı meydan okuyarak getirdikleri, hasımlarını âciz bırakan olağanüstü durumlardır.³⁶ Mucize kavramı Kur'ân'da ve hadislerde geçerse de bu manayı ifade etmek üzere "âyet", "burhan", "beyyine", "sultan", "hak", "hucce"³⁷ gibi kelimeler kullanılmıştır.

Mâtürîdî, mucize kavramını alanda firâset ve maharet sahibi olanların yeteneklerini aşan, benzerinin meydana getirilmesi veya eğitim öğretim yoluyla mahiyetlerinin kavranması mümkün olmayan olaylar manasında kullanmaktadır.³⁸ Nesefî mucizeyi, peygamberin

²⁹ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (İstanbul: İSAM Yayınları, 2005), 271.

³⁰ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsriyye*, 47-56.

³¹ bk. Muzaffer Barlak, *Kelâm'da Nübüvvet Tartışmaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 236-253.

³² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 272-273.

³³ Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *Kitâbü't-Temhîd*, thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1407), 33.

³⁴ Ebu Yusr Muhammed el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çev. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994), 138.

³⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cem* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990), 446.

³⁶ Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b Yakub b Muhammed Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986), 2/179; Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b Muhammed et-Temîmî Abdülkâhîr Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn* (Beyrut: Dârü'l-âfâkî'l-cedîde, 1981), 170; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât* (Beyrut: Daru'l-fikr, 1998), 234.

³⁷ bk. Halil İbrahim Bulut, "Mucize Teorisi", *İslam Düşüncesinde Teoriler* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 3/1377.

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 236.

meydan okuduğu kimsenin benzeriyle karşılık veremeyerek onu aciz bırakan olağanüstü bir durum³⁹ olarak niteler.

Eş'arî açısından mucize süregelen âdetin aksine meydana gelen olaylardır.⁴⁰ Mu'tezile kelâmcılarından Kādî Abdülcebbâr mucizeyi "Allah tarafından yaratılan ve nübüvvet iddiasında bulunan zâtın doğruluğunu ortaya çıkarmaya yönelik olarak diğer insanların cins ve sıfatları bakımından benzerini getirmekten aciz kaldıkları olağanüstü bir olay"⁴¹ şeklinde açıklamaktadır. Mucizenin Allah'ın kudreti dâhilinde ve olağanüstü bir özelliğe sahip olması, peygamberlerden başkasının mucizenin benzerini meydana getirmekten alıkonulması ve peygamberin bir benzerini getirmekle meydan okuduğu esnada vuku bulması şartlarını taşıması gerekmektedir.⁴²

Mucizenin peygamberlik iddiasıyla birlikte olması⁴³ ve tehadî/meydan okuma⁴⁴ ile muhataplarına hitap etmesi gerektiği düşünüldüğünde⁴⁵ peygamberlerin günlük hayatlarında onlara yardım niteliği taşıyan olağanüstü olayların mucize olarak isimlendirilmesi isabetli değildir. Bunlar peygambere nusret kabilinden sayılmalıdır. Bunlar ancak tehadîyi de içeren temel mucizenin ardından bir anlam ifade edebilir.⁴⁶ Çünkü bir olayın olağanüstü olmasıyla mu'cize olması ayrı şeylerdir. Dolayısıyla mucize tanımı çok sınırlı olayları içermektedir.⁴⁷

Makale konumuz olan Zâhidî'nin bilinen bir mucize tanımı olmamakla birlikte⁴⁸ bazı ifadelerinden onun mucizeyi nasıl anladığına dair ipuçları çıkarmak mümkündür. Zâhidî, Hz. Peygamber'in Arap ve acem olmak üzere tüm insanlara hatta cinlere bile gönderildiğini ve peygamberlik iddiasında bulunan birisinin mutlaka bir mucize göstermesi gerektiğini söylemektedir.⁴⁹ Mucizenin özelliklerinden biri hârikulâde olay olmasıdır.⁵⁰ Diğer bir özelliği peygamberin elinde ve iddianın hemen peşinden gerçekleşmesidir. İşte bu şartlar gerçekleştikten sonra mu'cize, o kişinin doğru söylediğinin ve hak peygamber olduğunun ispatı sayılmaktadır.⁵¹ Ayrıca mucizelerin zuhur etmesi, Allah'ın da peygamberinin doğruluğuna şahitlik ve iddia ettiği davasını tasdik ettiği anlamına gelmektedir.⁵²

1.1.1. Nübüvvetin Öncesi ve Sonrasına Göre Mucize

Genel kabule göre peygamberlerde nübüvvet öncesi görülen olağanüstü durumlar mucize sayılmaz. Bunlara irhâs denilmektedir.⁵³ Ancak Zâhidî, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) mucizelerini ikiye ayırarak nübüvvet öncesindekileri irhâsiyye, sonrasındakileri ise tasdikîyye olarak isimlendirmiştir. Onun bu taksimini ve verdiği örnekleri ilerleyen satırlarda ele almakla

³⁹ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 2/29.

⁴⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-Enşârî el-İşbehânî İbn Fûrek, *Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan Eş'arî* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfe, 2005), 182.

⁴¹ Ebû'l-Hasen 'Abdulcebbâr b. Ahmed Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 15/199.

⁴² Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkillânî, *Kitâbü'l-Beyân*, thk. Yusuf Mekârîsî el-Yesûî (Beyrut: el-Mektebetü's-Şarkıyye, 1958), 27; Seyfüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Salim el-Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fî Usûli'd-dîn* (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâ'iki'l-Kavmiyye, 2002), 2/664.

⁴³ Adudüddîn el-İcî, *el-Mevâkıf fî 'ilmi'l-kelem* (Beyrut: 'Alemlü'l-Kütüb, ts.), 339-340.

⁴⁴ Tehadî vasfı taşıyan nübüvvet delillerinin diğer olağanüstü olaylardan ayırt edilebilmesi için kelâmcılar zamanla mucize kavramını geliştirmişlerdir. bk. Bulut, "Mucize Teorisi", 3/1395.

⁴⁵ Ebû Zeyd Velîyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1986), 1/222.

⁴⁶ Bulut, "Mucize Teorisi", 3/1412; a.m.f., "Tehadî Teorisi", *İslam Düşüncesinde Teoriler* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 3/1389.

⁴⁷ Bulut, "Mucize Teorisi", 3/1378.

⁴⁸ Zâhidî'nin bugüne ulaşan fıkıh, kelâm ve faziletler alanıyla ilgili eserlerinde mucize kavramının ne olduğuna dair tam bir tanıma rastlayamadık. Zâhidî'nin bu kapsamda incelenen eserleri: *er-Risâletü'n-Nâsriyye*, *Kitâbü'l-Hayz*.

⁴⁹ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsriyye*, 30.

⁵⁰ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsriyye*, 42.

⁵¹ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsriyye*, 29.

⁵² Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsriyye*, 30.

⁵³ Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, 9.

birlikte, öncesinde kelâm âlimlerinin bu konudaki görüşlerine göz atmanın Zâhidî'nin taksimini daha iyi anlamak için gerekli olduğunu düşünmekteyiz.

Ehl-i sünnet kelâmcıları irhâsın nübüvvete bir tür hazırlık olduğunu kabul etmektedirler. Hz. İsa'nın beşik çağındayken konuşması,⁵⁴ hamileliği sırasında Hz. Meryem'e kurumuş hurma ağacından taze meyvelerin düşürülmesi, Hz. Muhammed'in peygamberlikten önce göğsünün yarılarak kalbinin yıkanması, güneşin sıcağından koruyup gölgelendirmek için bir bulutun onu takip etmesi, taşların kendisini selamlaması vb. irhâs türü olaylardır. Bununla birlikte kimileri de peygamberlerin nübüvvetten önceki derecelerinin velîlerden aşağı olamayacağını savunarak, irhâsı keramet kapsamında değerlendirmişlerdir.⁵⁵

Mu'tezilî kelâmcılara göre irhâs olarak isimlendirilen olaylara gerek yoktur. Zira mucize nübüvvet iddiasıyla birlikte gerekte ve gerçekleşmektedir.⁵⁶ Râzî (ö. 606/1210) ve Teftâzânî'ye (ö. 792/1390) göre ise Hz. Meryem kıssası Hz. İsa için bir irhâs veya Hz. Zekeriyâ için bir mucize kabul edilemez. Zira bu olay, Hz. İsa'nın nübüvvet iddiasında bulunmasından önce gerçekleşmiştir. Böyle bir varsayım, ilgili âyetlerin bağlamına da uygun düşmez. Ayrıca Hz. Zekeriyâ'nın, Hz. Meryem'e yaşadıkları bu olayların nasıl gerçekleştiğini sormasına bakılırsa mucize sahibi varsayılan Hz. Zekeriyâ'nın kendi mucizesinden haberi yoktur. Oysaki mu'cize sahibinin mu'cizesinden haberdar olmaması mümkün değildir.⁵⁷

1.1.1.1. Nübüvvet Öncesi Mucizeler

Zâhidî Hz. Peygamber'in mucizelerini *irhâsiyye* ve *tasdikiyye* olmak üzere iki kısma ayırır. İrhâsiyyenin Hz. Peygamber'in nübüvvetinden önce onu peygamberliğe hazırlamak için meydana gelen hârikulâde olaylar olduğunu söyler. Tasdikiyye kavramını ise Hz. Muhammed'in peygamberliği sonrası meydana gelen olağanüstü olaylar için kullanır.⁵⁸

Ona göre doğumu öncesinden itibaren Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğine şahitlik eden olaylar yaşanmıştır. Hz. Adem'den beri soyunu teşkil eden insanların alınlarında nübüvvet nuru yansımıştır. Bu nur bazen anne tarafından bazen de baba tarafından geçerek kendine kadar devam etmiş ve kendisinden sonra da kesilmiştir. Dünyaya sünnetli olarak ve bir eliyle gözünü bir eliyle de avret yerini kapatarak gelmiştir.⁵⁹

Hz. Muhammed (s.a.s.) doğduğu gece Arap ve acem diyarındaki tüm putlar yıkılmış, kalanlar ise yere kapanmıştır. Aynı gece Pers kisrasının ve Rum kayserinin yüksek makamları yere düşmüştür. Onlar bu duruma şaşırılmışlar ve kahinlerine haber göndererek saraylarının yüksek makamlarının niçin yere düştüğünü, bu duruma neden olan olayın ne olduğunu ve ne gibi sonuçları olabileceğini sormuşlardır. Kahinler de kendilerine ahir zamanın peygamberinin dünyaya geldiğini söylemişlerdir. Onun peygamber olduğunun başka bir işareti de iki omzu arasında peygamberlik mührünün bulunmasıdır ve bu durum önceki kitaplarda da zikredilmiştir. Bir diğeri de yürürken bulutların ona gölge olması ve de hurma ağaçlarının meyvesinden yerken ona eğilmesi ve hizmet etmesidir. Zâhidî bunların hepsini onun peygamber olacağının alametleri olarak göstermektedir.⁶⁰

1.1.1.2. Nübüvvet Sonrası Mucizeler

⁵⁴ Meryem 19/29-30.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Salih Sabri Yavuz, "Ehl-i Sünnet ve Mutezile Bağlamında Doğruluk Ölçüsü Olarak Keramet", *Kelâm Araştırmaları Dergisi [Kader]* 3/1 (2005), 91-116.

⁵⁶ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*, 213-216.

⁵⁷ Fahrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Tefsir-i Kebir* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1420), 2/660. Sa'düddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd* (Beyrut, y.y., 1422), 3/273-280.

⁵⁸ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 34.

⁵⁹ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 34.

⁶⁰ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 34. Neseî, bu tür olayların âhâd haberlerle nakledildiği için sübut ve delâlet açısından kesinlik ifade etmediğini kabul edilmektedir. bk. Neseî, *Tabsiratü'l-edille*, 2/65-66. Zâhidî'nin, fikhî yönden meseleleri ele alışının ve zayıf rivayetleri nakletmede mütesahil davranmasının bazı âlimlerce tenkit edilmesi de bu bağlamda kayda değerdir. bk. Ebû'l-Hasenat Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *Umdetü'r-ri'âye 'ala Şerhi'l-Vikâye* (Amman: Merkezu Envârî 'Ulemâ'i Dirâse, 2020), 1/49.

Zâhidî, peygamberlikten sonra meydana gelen olağanüstü olayları *tasdikiyye* olarak isimlendirmekte ve bunları Hz. Muhammed'in (s.a.s.) zâtına bağlı ve zâtı dışında olarak ikiye ayırmaktadır.

1.1.1.2.1. Zâtına Bağlı Olanlar

Zâhidî, Hz. Peygamber'in bazı beden niteliklerini onun zâtına bağlı mucizeleri arasında saymaktadır. Mesela onun öne bakarken arkasını, arkasına bakarken önünü görebildiğini, iki omzu arasında iğnenin gözü gibi iki gözü bulunduğunu ve bu vesileyle arka tarafını da görebildiğini söylemektedir. Hatta elbise giydiğinde bile elbisesi o iki gözü örtemezdi ve her şeyi görebilmekteydi. Boyu da kendisinden uzunlardan uzun, ortalama uzunlukta gözükdü.⁶¹

Buna ek olarak Zâhidî Hz. Muhammed'in güzel ahlâkını ve güzel yaşantısını da peygamberliğini ispat eden mucizeleri arasında görmektedir.⁶² Zâhidî'ye göre Hz. Muhammed, doğru sözlü, güvenilir bir insandı. İster dinî ister dünyevî işler olsun hiçbir zaman yalan söylememişti. Eğer bir kere bile yalan söylemiş olsaydı onun düşmanları yalanını hemen dünyaya yayarak herkese duyururlardı. Emanete ihanet etmeyen çok güvenilir bir kimseydi hatta bu vasfından dolayı Muhammedü'l-emîn olarak da şöhret bulmuştu.⁶³

Zâhidî Hz. Peygamber'in yüksek cesaretini de bu bağlamda değerlendirmiştir. O hem nübüvvet öncesi hem nübüvvet sonrası düşmanlarının hiçbirinden kaçmadığını beyan etmiştir.⁶⁴ Yine o, en yüksek derecede şefkatli ve merhametli idi. Zâhidî, Hz. Peygamber'in şefkat ve merhametine dair "*İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!*"⁶⁵, "*O halde onlar için üzülmeye kendini helâk etme!*"⁶⁶ ve "*Onlardan yana üzülmeye, müminlere karşı da alçakgönüllü ol!*"⁶⁷ anlamlarındaki âyetleri delil getirmektedir. Zâhidî, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) özellikle eli açık oluşuna ve cömertliğine vurgu yapmış ve bu vasfın kendisinde en yüksek derecede bulunduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu durum Hz. Peygamber'de o kadar ileri derecede idi ki âyette ona "*Ölçüsüzce eli açık da olma!*"⁶⁸ diyerek uyarı bile gelmiştir.⁶⁹

Zâhidî Hz. Peygamber'in zühdünü ve Arapçayı güzel konuşmasını da onun peygamberliğine delil olarak görmektedir. Buna göre onun kalbinde dünya nimetlerine zerre kadar meyil olmamıştır. Öyle ki Kureyşliler kendi davasını bırakması için mal, kadın, mülkiyet ve yöneticilik gibi şeyleri teklif etmişler ancak Hz. Peygamber, bu dünya nimetleri ve güzel kadınlar uğruna davasından vazgeçmeyi aklına bile getirmemiş ve Kureyşlilerin tekliflerine hiç ilgi göstermemiştir. O, Araplar arasında Arapçayı en fasih konuşanı idi ve edebi konuşma yeteneğine sahipti. Hatta Hz. Peygamber bu yeteneğini ispat edercesine "*Ben cevâmi'u'l-kelîm olarak gönderildim*" diye ifade etmiştir.⁷⁰ Zâhidî'nin Hz. Peygamber'e saygısı çok büyüktür. Bu bakımdan o, Hz. Muhammed'e ve diğer peygamberlere karşı kendilerine yakışmayan kötü vasıflar, sövme gibi şeyler isnad etmenin küfür olduğunu söylemiştir.⁷¹

1.1.1.2.2. Zâtı Dışında Olanlar

Zâhidî'ye göre Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlayan mucizeler onun zâtıyla sınırlı değildir. Onun dışında gerçekleşen birtakım olaylar da nübüvvetini ispat etmektedir. Zâtı dışında olan mucizelere ilk olarak açık bir gecede ayın yarılmayı örnek vermekte ve İbn

⁶¹ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 34.

⁶² Benzer bir düşünceye sahip olan Teftazânî de peygamberlerin doğru, güvenilir, cesur, iffetli, şefkatli, merhametli, alçak gönüllü, hoşgörülü, açık sözlü ve güzel ahlâklı olması gibi vasıfları taşımasını onların davalarının doğruluğunu gösteren akli mucizelerden kabul etmektedir. Teftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 3/273-280; 3/273-280.

⁶³ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 34, 68.

⁶⁴ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 34.

⁶⁵ eş-Şuârâ 26/3.

⁶⁶ Fâtır 35/8.

⁶⁷ el-Hicr 15/88.

⁶⁸ el-İsrâ 17/29.

⁶⁹ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 35.

⁷⁰ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 35.

⁷¹ Zâhidî, *Hâvî Mesâ'ilü'l-Münye* (Şehid Ali Paşa, 00763), 103a.

Mes'ûd'un Ebû Kubeys dağında ayı iki parça olarak gördüğünü anlatan rivayeti aktarmaktadır.⁷²

Zâhidî'nin ayın yarılmasını Hz. Muhammed'in zâtı dışındaki mucizelerden saymasının üzerinde biraz durulması gerekmektedir. O, ayın açık bir gecede yarıldığına dair verdiği ayrıntı bir yana herhangi bir tartışmaya girmeden veya delil getirmeden bu olayı Hz. Muhammed'in zâtı dışındaki mucizeleri arasında saymaktadır. Buna karşın Mu'tezile kelâmcılarından bazıları böyle bir olayı çeşitli nedenlerden dolayı kabul etmemektedirler.⁷³ Ehl-i sünnet'ten Halîmî (ö. 403/1012) ise ilgili âyetin, kıyamete yakın bir zamanda gerçekleşeceğini belirtir.⁷⁴ Taberî (ö. 310/923), Zemahşerî ve Fahrüddîn er-Râzî'ye göre ayın yarılması, Mekke'de gerçekleşmiş bir mucizedir. Hasen el-Basrî (ö. 110/728) ve Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) ise gelecek zamanda ayın yarılacağı kanaatindedirler.⁷⁵ Görüldüğü üzere bu konuda tam bir görüş birliği yoktur. Zâhidî ise herhangi bir ayrıntı vermeden açık bir gecede ayın yarılmasının Hz. Muhammed'in mucizesi olduğunu söylemekle yetinmiştir.

Zâhidî Hz. Peygamber'e Cebrail'in (a.s.) Hira dağı ve vahiy mağarasında vahiy getirdikten sonra evine döndüğünde ağaçlar ve taşların selam vererek geçtikleri ve onun peygamberliğine şahitlik ettikleri rivayetini aktarmakta,⁷⁶ nübüvvetin ispatı ile ilgili binlerce özellik ve olay bulunduğunu ancak kendisinin bunlara denizden bir katre miktarınca değinmekle yetindiğini belirtmektedir.⁷⁷

Anlaşıldığı kadarıyla Zâhidî mucize konusunda Mu'tezilî geleneğe uymamaktadır. Mu'tezile ve Ehl-i sünnet kelâmcılarının bir kısmının tehaddîyi mucizenin önemli şartlarından biri olarak görmelerine karşın⁷⁸ Zâhidî'nin mucizeyi nübüvvet öncesi ve sonrası Hz. Peygamber ile ilgili her olağanüstü olayla ilişkilendirmesi dikkat çekicidir. Zira kendisi mucizenin şartları arasında tehaddîyi de saymaktadır.⁷⁹ Mu'tezile kelâmcılarının tehaddî şartını ileri sürmelerinin de Zâhidî tarafından ıskalandığını görmekteyiz. O, Hz. Peygamber'den nakledilen her bir hârikulâde olayı mucize olarak isimlendirmiş ve sunmuştur. Bu husus ciddi bir çelişki olarak görülmektedir. Zira bir olayın hârikulâde olması başka bir şeydir, onun peygamberlik delili olarak sunulması başka bir şeydir. Zâhidî'nin bu ayrımı yeterince dikkat etmediği anlaşılmaktadır.

1.2. Sürekli Mucize Olarak Kur'ân

Zâhidî, sürekli mucize olarak Kur'ân'ı örnek vermektedir. Ona göre Kur'ân'da onun benzeri, on sûre, hatta bir sûre getirilmesi yönünde meydan okunmuş ve bu tür meydan okumalara hem insanlardan hem de cin topluluğundan bir cevap verilememiştir.⁸⁰ Zâhidî'nin sürekli mucize olarak nitelediği Kur'ân, kelâmcılarca aklî mucize olarak tanımlanmaktadır.⁸¹ Bu mucize türü düşünmekle algılanabilen, insanların aklına hitap eden ve onların akılcı

⁷² Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 36.

⁷³ Ebû Bekir el-Esam (ö. 200/816) ve Nazzâm (ö. 231/845) bunlardandır. bk. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003). Kâdî Abdülcebbar ise (ö. 415/1025) ayın yarılmasını Hz. Muhammed'in (s.a.s.) bir mucizesi olarak kabul etmektedir. bk. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*, 16/419.

⁷⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Şaḥîḥi'l-Buḥârî*, thk. Taha Abdürraûf Şa'd (Kahire: y.y., 1398), 15/31; İlyas Çelebi, "İnşikâku'l-Kamer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/343-345.

⁷⁵ Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413), 3/297.

⁷⁶ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 36.

⁷⁷ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 38.

⁷⁸ İsmail Şık - Rabiye Çetin, "Mucize", *Kelâm IV; Sistematik Kelâm Nübüvvet ve Ahiret* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2019), 93.

⁷⁹ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 29, 32.

⁸⁰ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 32.

⁸¹ Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd* (Delhi: el-Matbau'l-Fârukî, 1309), 77; Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâ'idî*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: DİB Yayınları, 1979), 113.

kanıtlar üzerine düşüncelerini hedefleyen gerçeklerden oluşmaktadır. Bu tür mucizeler hissî mucizelerin aksine, belirli bir zaman ve mekânla sınırlı değildir.⁸²

1.2.1. Kur'ân'ın İ'cazına Dayalı İspat

Zâhidî Kur'ân-ı Kerîm'in büyük bir mucize olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü Arapların, Arap olmayanların hatta şair gibi söz ustalarının bile Kur'ân'ın benzerini getirmekten aciz kaldığı bilinmektedir. Kur'ân bu konuda herkese meydan okumuştur. Zâhidî mucizelerin zuhurunun delili nedir sorusuna mucizeleri geçmiş ve sürekli olmak üzere ikiye ayırarak cevap aramaktadır. Baki olan mucizenin cinler ve insanların mislini getirmekte aciz kaldığı Kur'ân olduğunu, onun en belîğ tarafı ile insanlara meydan okuduğunu tekrar tekrar dile getirmekte ve ilgili âyetleri⁸³ hatırlatarak bu meydan okuma karşısında insanların aciz kaldığını belirtmektedir.⁸⁴ Bu ifadelerden Zâhidî'nin aklî veya hissî mucize olarak ayırt etmesine de Kur'ân'ı kendi başına bir mucize olarak saydığını söylemek mümkündür.

1.2.2. Kur'ân'ın Belâgat ve Fesâhat Yönünden Mucize Oluşu

Ehl-i sünnet kelâmcıları, Kur'ân'ın belâgat ve fesâhat açısından bir benzerinin olmamasını aklî mucize olarak değerlendirmişlerdir.⁸⁵ Kur'ân'ın ifade türlerinin çok oluşu, kullandığı lafızların farklılığı ve bünyesinde bulunan terkip çeşitliliğinin fazla oluşu onun belâgat ve fesâhat açısından mucize olarak görülmesine neden olmuştur. Zira bunların bir kısmının benzerini meydana getirmeye insanların gücü yetmiş olsa bile bir benzerinin ortaya konamaması, belâgat ve fesâhat açısından belâgatçıların eserlerinden farklı bir nazma ve üsluba sahip olmasından dolayıdır.⁸⁶

Zâhidî, Hz. Peygamber'in nübüvveti üzerinden altı asır ve elli sene geçtiğini, buna rağmen zamanının en güçlü söz ustalarından hiç kimsenin en küçük bir sûrenin bile benzerini meydana getiremediğinin görülmüş olduğunu belirtir. O, kaynak vermeden bununla ilgili ilginç bir olay anlatmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber döneminde Yemen, Şam, Irak, Mısır gibi yerlerin en usta şair ve edipleri hac mevsiminde Mekke'de toplanmış ve kendi şiirleri, hitâbeleri ve risâleleri ile övünerek Kur'ân'ın bir benzerini getirmeye çalışmışlardır. Rivayete göre onlar 4 kişi olup kendi aralarında Kur'ân'ı dört parçaya ayırarak Kur'ân'ın kendi paylarına düşen kısmının bir benzerini bir sene içinde üretmek için sözleşirler. Onlardan birincisi Yûsuf sûresinin 80. âyetini, ikincisi Ankebût sûresinin 41. âyetini, üçüncüsü, Hûd sûresinin 44. âyetini, dördüncüsü ise Hac sûresinin 73. âyetini ele alır. Ancak hiçbiri bu âyetlerin bir benzerini meydana getiremediği gibi bundan sonra hiçbir şekilde böyle bir şeye güçlerinin yetmeyeceğine dair hepsinin kesin kanaati oluşur. Zâhidî'ye göre bütün bunlar, Kur'ân'ın belâgat ve fesâhat yönünden mucize olduğunun ispatıdır.⁸⁷

1.3. Önceki Kitaplarda Haber Verilmesi ile İspat

Dinler Tarihi çalışmaları Zerdüştlük'te, Hint kutsal kitaplarında ve Budizm'de Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderileceğinin bir şekilde haber verildiğini

⁸² Seyfüddîn Ebû'l-Hasan Ali b Muhammed b Salim el-Âmidî, *Gâyetü'l-merâm fî 'İlmi'l-Kelâm* thk. Ahmed Ferit (Beyrut: Darul-kütübü'l-ilmîyye, 2004), 292-307; Halil İbrahim Bulut, "Mucize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30/351.

⁸³ el-Bakara 2/23; el-İsrâ17/88; Hûd 11/13.

⁸⁴ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsırıyye*, 32.

⁸⁵ Sâlimî, *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd*, 77.

⁸⁶ Ehl-i sünnet'e göre Kur'ân aklî bir mucizedir. Bu, belâgat ve fesâhat açısından Kur'ân'ın bir benzerinin insanlar tarafından ortaya konulamayacak oluşundandır. İnsanlar bu konuda aciz kalırlar, zira Kur'ân'ın belâgat ve fesâhati insan takatının üstündedir. Bazı Mu'tezililer böyle düşünmezler. Onlara göre insanların buna gücü yeter. Ancak Allah, buna engel olmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'ın benzerinin meydana getirilememesi, onun aklî değil hissî bir mucize olduğunu gösterir. Mu'tezile'den Nazzâm ile özdeşleşen ve sarfe teorisi olarak adlandırılan bu görüş için bk. Neseff, *Tabsîratü'l-edille*, 2/81-82; Daha fazla bilgi için bk. Halil İbrahim Erdoğan, "Câhız ve Sarfe Teorisine Farklı Bir Bakış", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/4 (2013), 77-96.

⁸⁷ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsırıyye*, 31-33. Benzer bir görüş için bk. Kemaleddin Ahmed b. Hasan b. Sinaneddin Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-imâm Ebi Hanîfeti'n-Nu'mânî* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-ilmîyye, 2007), 1/44.

göstermektedir.⁸⁸ Müslümanlar açısından bakıldığında da Kur'ân'da Hz. İsa'nın onu müjdelediği bildirilmiştir.⁸⁹ Kelâmcılar, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiğine, Yahudi ve Hıristiyanların kendi kutsal saydıkları Tevrat ve İncil gibi İslâm öncesi kutsal metinleri delil getirmektedirler.⁹⁰ Mu'tezile'den Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatında Tevrat ve İncil gibi İslâm öncesi kutsal metinleri referans alanlar arasındadır.⁹¹ Neseff'ye (ö. 508/1115) göre de Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderileceğini gösteren işaretler bulunmasaydı, Ehl-i kitap âlimlerinden bazıları ona inanmazdı. Ayrıca Kur'ân'da bu konuya dikkat çekilmesinin bir manası da olmazdı.⁹² Dolayısıyla Ehl-i kitap, kendi peygamberlerinin bildirmesi ve kutsal saydıkları kitaplarında kayıtlı olması nedeniyle Hz. Muhammed'in vasıf ve isimlerini bilmektedirler.

Zâhidî de onların Hz. Peygamber'den bu kadar haberdar olmalarını "*Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanılar*"⁹³ âyetine ve onlardan en bilgili olan 'Abdullah b. Selâm'ın Hz. Muhammed'in nübüvvetini kendi oğlunu nasıl kesin biliyorsa onun gibi bildiği rivayetine dayalı olarak aktarır. İlave olarak onun oğlunu bile tanımada şüphe ettiğini, oysaki Hz. Peygamber'in peygamberliği hakkında hiç şüphe etmediğini bildiren rivayeti nakleder.⁹⁴ Dolayısıyla önceki kutsal kitaplarda Hz. Muhammed'in geleceğinin bildirilmesi, onun nübüvvetinin en önemli delilleri arasında yer almaktadır.

1.4. Nübüvvet Kurumunu ve Hz. Peygamber'in Nübüvvetini İnkâr Edenlere Yönelik İspatlar

Zâhidî, bunların on iki grup olduğunu, onunun nübüvveti reddedenler,⁹⁵ iki grubun da Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr edenler olduğunu bildirmiş ve kendilerine kelâm üslubu ile tek tek cevap vermiştir.⁹⁶

1.4.1. Nübüvvet Kurumunu İnkâr Edenlere Yönelik İspatlar

Birinci grup peygamberler göndermedeki gayenin kendi ümmetlerine bir teklif (şeriat) getirmek olduğunu ve bu teklifin de batıl olduğunu iddia etmektedir. Bunlara göre teklifin kendisi hem getiren için hem mükellef için zararlıdır ve dolayısıyla da çirkindir. Bu görüşte olanlara Zâhidî, teklifte zarar olmadığını bilakis teklifin dinî, dünyevî, hâlihazırda ve ebedî olarak maslahatlara taalluk ettiğini söylemektedir. Çünkü savaş, sanat dalları ve bunun gibileri öğrenmek zararlı değildir. Bunlar da aklen iyi ve güzel görülmüştür.

İkinci grup teklif caizdir fakat akıl tek başına yeterlidir görüşünü savunanlardır. Bunlar akıl kötü olanları terk eder, iyi olanları alır ve iyiye benzeyenleri de kavrır düşüncesindedirler. Ancak bazen aklın işlenen fiilleri iyi görmesine rağmen sonradan bu fiillerin kötü olduğu ortaya çıkabilir. Aynı şekilde aklın kötü olarak gördüğü fiillerin sonradan iyi sonuçlar doğurduğu da görülmektedir. Zâhidî, bu konuda iyi ve kötü, faydalı ve zararlı olan şeyleri bilen birisine ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.⁹⁷

⁸⁸ Mehmet Aydın, "Beşâirü'n-Nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/549.

⁸⁹ es-Saf 61/61.

⁹⁰ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2009), Tesniye 18:18; Malaki 3:1; 4:5; Yuhanna 14:16-26.

⁹¹ Halil İbrahim Delen, *Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Kelâm Sistemi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2023), 288-303.

⁹² Neseff, *Tabsiratü'l-edille*, 2/65-66.

⁹³ el-Bakara 2/146.

⁹⁴ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 31.

⁹⁵ Zâhidî, nübüvveti reddedenleri 10 grup olarak söylese de eserinde bunlardan 8 tanesinin görüşüne yer vermiştir.

⁹⁶ Nübüvveti inkâr edenler konusunda güncel bir çalışma için bk. Halil İbrahim Bulut, "Mücizenin İmkân ve Delâleti Konusunda İleri Sürülen İtirazlar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001), 173-196.

⁹⁷ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 41. Zâhidî'nin bu açıklamaları Mâtürîdîler'in hüsün-kubuh konusundaki görüşlerine benzemektedir. Zira Mâtürîdîler'e göre fiillerdeki övgü ve yergiyi ilk görünüşlerine göre değil de sonuçlarını dikkate alarak değerlendirmek gerekir. Söz gelimi kurban kesmek insan tabiatına hoş gelmez ancak kurban, toplumda maddi ve manevi pek çok fayda sağladığı için övgüye layık sonuçlar doğurmaktadır. Bu olumlu sonuçları sebebiyle de kurban kesmek hüsün/iyi vasfını kazanmaktadır. Dolayısıyla kurban gibi şer'î konulardaki hükümleri bildirecek bir peygambere ihtiyaç duyulmaktadır. bk. Neseff, *Tabsiratü'l-edille*, 2/252.

Üçüncü grup, risâletin aklen caiz olduğunu fakat onu mûcizeden başka ispat edici bir delilin bulunmadığını savunanlardır. Onlara göre mûcizeler sihre benzediğinden güvenilmezdirler. Zâhidî böyle düşünen birisine sihir ile mûcizenin farklı şeyler olduğunu söylemektedir. Birinci olarak sihir eğitim ile öğrenilebilir, mûcizede ise eğitim söz konusu değildir. İkinci olarak sihir hüküm ve tavsiye vererek gerçekleşmez, aksine bilinenlere göre gerçekleşir. Nebilerin mûcizelerinde bu söz konusu değildir. Üçüncü olarak mûcizelerin sonuçları hakikat içerir. Sihir, belli zamanlarda veya belli mekânlarda yapılan olaylardır ve bunların hepsi bir hayalden ibarettir. Mûcizede ise zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın bir icat meydana gelmekte ve gerçekte de karşılığı bulunmaktadır.⁹⁸

Dördüncü grup, hârikulâde olan mûcizelerin delâletlerinin kâinâtın genel işleyiş kurallarına aykırı olduğunu, bunun ise mümkün olmadığını iddia etmektedir. Oysaki yer ve göklerdeki mahlûkata takdir yetkisi veren, tabiat kuralları koyan ve onlara kâdir olan Allah peygamberin nübüvvetini tasdik etmek için koyduğu âdetlere müdahale etmeye ve bunları değiştirmeye de kâdir zâttir.⁹⁹

Beşinci grup, mûcizeleri bizzat kendimizin müşahede etmediğimizi ve onların bize tevâtür haber ile ulaştığını söyleyerek tevâtür haberin zorunlu bilgi ifade etmediğini savunmaktadır. Zâhidî tevâtür haberin zorunlu bilgi ifade ettiğini savunarak geçmişteki belli şehirleri ve belli sultanları bizzat müşahede etmesek bile onların geçmişte yaşadığını ve var olduğunu tevâtür haber yoluyla biliyoruz demektedir.¹⁰⁰

Altıncı olarak sufilerden bir grup, Allah'tan başka ile meşgul olmanın Allah için bir perde olduğunu, peygamberlerin ise farklı tekâlif ve tâatler ile iştigal ettiklerini, böyle işlerle gerçek peygamberliğin birlikte bulunamayacağını söylemektedir. Zâhidî öncelikle tâatler ve farklı teklifler ile meşgul olmanın aslında Allah ile meşgul olmak olduğunu savunmaktadır. İkinci olarak insanların çoğu bu dünyanın aldatıcı güzellikleri ile meşgul olurlarken Allah'ın uyarıcı ve müjdeleyici olarak ve onları o işlerden meneden ve Allah'a ve hidâyete davet eden peygamberler gönderdiğini söylemektedir.¹⁰¹

Yedinci grup, peygamberlerin getirdiği şeriatın; ibadet emirlerinin abes şeyler olduğunu, ibadet edilene hiçbir menfaat sağlamadığını, ibadet eden kullar için de zararları bulunduğunu, bunların hepsinin Hâkim olan Allah için hikmetsiz olduğunu iddia etmektedir. Zâhidî bu iddiayı doğru bulmadığını, ibadetlerin maslahatsız olmadığını söyler. Bazı cahillerin onları yaparken gaflette olmalarının onlarda maslahat olmadığına delâlet etmediğini ve onlarda gizli ve açık maslahatlar bulunduğunu, bunları akıl sahiplerinin anlayabileceğini belirtir.¹⁰²

Sekizinci grup ise peygamberler göndermekten maksadın dünya maslahatını temin etmek ve bozgunculuğu ortadan kaldırmak, gıda ve ilaçların faydalı olanlarını tespit etmek olduğunu fakat bunları tespit etmede bilge insanlar, yöneticiler ve tabiplerin yeterli olduğunu söylemektedirler. Böyle diyenlere Zâhidî, peygamberlerin helal ve haramı, iyi ve kötüyü, Allah'ın razı olduğu şeyleri yapmaya irşat etmek ve O'nu öfkeliendiren şeyleri de sakındırmak ve mutluluğu elde etme yollarını göstermek için gönderildiklerini, bunların hepsinin ancak peygamberler aracılığıyla mümkün olduğunu ifade eder.¹⁰³

1.4.2. Hz. Peygamber'in Nübüvvetini İnkâr Edenlere Yönelik İspatlar

Çoğunluğunu Ehl-i kitabın oluşturduğu dokuzuncu grup ise Hz. Muhammed'in kendinden önceki peygamberlerin şeriatlarını nesh ederek geldiğini ve neshin de bedâ

⁹⁸ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 42.

⁹⁹ Benzer bir savunma el-Gazâlî tarafından da yapılmaktadır. bk. Ebu Hâmid el-Gazâlî, *Tehâfütü'l-felâsife*, thk. Süleyman Dünya (Mısır: Dârü'l-Maârif, 1966), 239.; Necip Taylan, *Gazzalî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 134.

¹⁰⁰ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 43.

¹⁰¹ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 42.

¹⁰² Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 44.

¹⁰³ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 44.

olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre bedâ, Allah'ın fikrini değiştirmesi anlamına geldiğinden gayb ve şehâdet âlemlerinin bilicisi olan Allah için muhaldir. Zâhidî neshin bedâ olmadığını bilakis sabık olan bir hükmün sonucu olduğunu vurgular ve şöyle bir akıl yürütme yaparak bu savunmasını delillendirir: Mesela Zâhidî'ye göre, hakan ve sultanların askerler ile ordularına kış mevsiminde toplanmalarını yaz mevsiminde ise dağılmalarını emretmesi veya bir muharebe için toplanmalarını buyurması ve muharebe bittikten sonra onların dağılmalarını veya askerlerine farklı mevsimlerde farklı yönlere gitmelerini emretmesi onlar için bir bedâ değildir. Tam tersine böyle emirler, durum ve zamanların maslahatını dikkate alarak hükümleri düzenler. Aynı şekilde sanat ve meslek sahiplerinin, ziraat ve ticaret ehlinin, tabiilerin bir işe başladıktan sonra onu başlangıcından farklı bir şekle dönüştürmesi, sonunda ise bunun tam tersine tamamlaması bir bedâ değildir. Yine şehir ve çöl ehlinin yaz mevsiminde hafif elbiseler giymesi, bahçe ve çadırlardan evlerde oturmaları, kış mevsiminde ise kalın elbiseler giymeleri, soğuk geçirmez mekânlarda ve kalın otağlarda oturmalarının hiçbiri bedâ değildir. Bunların hepsi vakit ve hallerin gerektirdiği için hükümlerin düzenlenmesi ve belirlenmesidir. İlahi hükümlere ve şeriatlara da bu minvalde bakılır. Hz. Peygamber'in getirdiği şeriat da bedâ değildir ve kendisinden önceki peygamberlerin şeriatlarını nesh etmiştir.¹⁰⁴

Hıristiyanlardan olan onuncu taife ise Hz. Peygamber'in Benî İsrail'e gönderildiğini ancak onlara değil Araplara hitap ettiğini iddia etmektedir. Zâhidî onlara Hz. Muhammed'in risâletinin tüm insanlığa yönelik olduğunu ve Allah'ın buna çok sayıda mucize ve deliller ile tasdik ve şahitlik ettiğini söylemektedir. Böylece onun nübüvvetinin tümünden sabit olduğunu ve Allah'ın bu duruma şahit olarak yeterli olduğunu söyleyerek sözünü tamamlamaktadır.¹⁰⁵

Hıristiyanlığın İseviyye fırkasında olduğu gibi bazı Ehl-i kitap âlimleri, Hz. Peygamber'in Araplara gönderilmiş bir nebi olduğunu, İsrailoğullarının ise kendi peygamberleri olduğunu iddia etmektedirler.¹⁰⁶ Zâhidî'nin bu iddiadan haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Zira ona göre eğer Hıristiyan birisi Hz. Muhammed'in nebi olduğunu söylese dahi onun Müslüman olduğuna hükmedilmez. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in sadece Araplara yönelik bir peygamber olduğunu iddia etmekte ve onu Araplar veya Kureyş için gönderilen bir peygamber olarak görmektedirler.¹⁰⁷ Bu yüzden, Müslüman olabilmek için Hz. Muhammed'in bir nebi olduğunu kabul etmek yetmez. Onun bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamber olduğunu da kabul etmek gerekmektedir.¹⁰⁸ Zâhidî'nin Hz. Peygamber'in bütün insanlığa peygamber olarak gönderildiğini sık sık vurgulaması ve bu kaydı Müslüman olmanın bir şartı olarak görmesi hayli dikkat çekicidir.

1.5. Mucizenin Nübüvete Delil Oluşunda Tevâtür ve Akıl Yürütmenin Rolü

Zâhidî Hz. Muhammed'in peygamberliğinin sabit olduğunu anlamak için iki şeyin bilinmesi gerektiğini söyler. Bunlardan birisinin yok olması halinde onun nübüvvetinin gerçekliğinin ve doğruluğunun bilinmesi de mümkün olamamaktadır. O iki şeyin birincisi tevâtür, diğeri ise akıl yürütmedir.¹⁰⁹

Tevâtür: Onun bilenebilmesi için aklın idrak edemediği şeylerin bilinmesine ihtiyaç olur. Örneğin Hz. Muhammed'in yaşaması ve kıyamete kadar cinlere ve insanlara peygamberlik iddiasının kanıtı olarak peygamberlik davasının hemen peşinden kendisinde hârikulâde mucizelerin zuhur etmesi bu kapsamdadır.¹¹⁰

¹⁰⁴ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye* 45.

¹⁰⁵ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye* 45.

¹⁰⁶ Halil İbrahim Bulut, "İseviyye Mezhebi ve Hz. Muhammed'in Risaletinin Evrenselliği Tartışmalarının Başlaması", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004), 121-143.

¹⁰⁷ Zâhidî, *Hâvî Mesâ'ilü'l-Münye* (Şehid Ali Paşa, 00763), 103b.

¹⁰⁸ Zâhidî, *el-Müctebâ Şerhu Muhtaşarı'l-Kudûri*, 5/307.

¹⁰⁹ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 31.

¹¹⁰ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 31.

Akıl Yürütme: Zâhidî, Allah'a iftira atan yalancı birisinin elinden mucizelerin gerçekleşmesinin caiz olup olmadığını sormaktadır. Ona göre her akıllı birey, yalancının şehâdetinin çirkin; insanları bilmeden şahitlikle kandırmanın ise daha da çirkin olduğunu bilir. Allah böyle çirkin şeylerden beri ve münezzehdir. Çünkü peygamberlik iddiasında olan birinin davasında sadık olması zorunludur.¹¹¹

2. Nübüvvetin Başka Yerlere ve Sonraki Zamanlara Ulaştırılması Meselesi

Nübüvvet ispat edildikten sonra mucize ve nübüvvet mesajının insanlara ulaşması farklı şekilde gerçekleşmiştir. Zâhidî, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına yarayan delillerin sonraki dönemlere aktarılmasının, Hz. Muhammed'in risâletinin insanlara ve cinlere yönelik olduğunun ve davasının tevâtür yoluyla geldiğini bildirmektedir. Tevâtürün de âdeten yakınları ve düşmanları tarafından yalan üzere birleşmeyecek olan bir taifenin getirdiği haber olduğunu vurgulamaktadır. Hz. Muhammed kıyamete kadar insanlara ve cinlere gönderilmiştir ve peygamberlerin sonuncusudur. İşte bunların hepsi tevâtür yoluyla geldiği için zorunlu bilgi içermektedir. Aynı şekilde Hâtim et-Tâî, adil Enûşirvân ve Hz. Ali adındaki kimselerin tarihin bir döneminde yaşadıkları da tevâtür yoluyla gelen haberlerden bilinmektedir.¹¹²

3. Nübüvvetin Sonraki Zamanlara Aktarımında Tevâtür Yolu

Zâhidî, birisinin Kur'an'ın ve hârikulâde olan olayların mütevâtir yolla geldiğini kanıtlayamayacağını iddia etmesine tevâtürün tanımıyla cevap vermektedir. Ona göre, ister düşmanları isterse de dostlarından oluşan kalabalık bir taifenin yalan üzere birleşmesi âdeten mümkün olmayan bir topluluk tarafından zikredilen habere mütevâtir haber denmektedir. Bu yolla elde edilen tevâtür haberler zorunlu bilgi ifade etmektedir.¹¹³ Haberler iki türdür. Birincisi, kişinin söylediği şeyin aynısının gerçeğe mutabık olmasıdır. Bu tür haberde herhangi bir şüphe yoktur. İkincisi inkâr gerektirecek durumlarda susarak ona bir şey denmemesidir. Bu yolla birçok meselede ulemânın ittifak ettiği şeyler sabit olmaktadır. İşte bu ilkeden hareketle şöyle demek mümkündür: Kur'an-ı Kerim ne zaman mihraplarda, minberlerde, mescitlerde ve herhangi bir mecliste bir âyeti, bir kelimesi veya bir harfi ya da bir irabı değiştirilerek okunsa veya değiştirilmeye çalışılsa mutlaka birisi çıkar ve onu düzeltir veya yanlış okunmasına engel olurdu. İşte muhtelif topluluklar tarafından muhtelif yerlerde Kur'an tilâvet edildiğinde onların sükût etmesi, baş üstüne diyerek onu kabul ettiğinin işaretidir. Kur'an böyle haberlerle geldiği için bu gelenin Kur'an olduğu kesindir. Bu bağlamda Zâhidî, dünyanın her yerinde okunan Fâtiha, İhlâs, Felak, Nâs ve diğer sûrelerin tevâtür yoluyla bize kadar geldiğini belirtmektedir.¹¹⁴

Zâhidî Kur'an'ın kendi zamanına kadarki 7 asırda her yerde okunageldiğini, bir harfinin bile değişmediğini söyler. Eğer Kur'an'da bir kelime hatta bir harf bile değişime uğrarsa mutlaka Müslümanlardan birisi itiraz ederdi, der. Çünkü Müslümanlara iyiliği emretmek ve kötülüklerden menetmek farz kılınmıştır.¹¹⁵ Zâhidî, bu konularda kendi zamanına kadar herhangi bir itirazda bulunulmadığı için bundan sonra da öyle devam edeceğini düşünmektedir. Ayrıca onun anlayışına göre yazı ile haber, örfen, konuşarak haber vermek gibidir.¹¹⁶

Diğer yandan Zâhidî, Hz. Muhammed'in mucizeleri ile risâlet davasını Mekke ve Medine halkının gözlemlediğini, sonrasında da onun nübüvvetini ve mucizelerini tevâtür yoluyla kabul ederek bilenlerin var olduğunu ve bunların kıyamete kadar Hz. Peygamber'den sonra gelen insanlar olduğunu eklemektedir.¹¹⁷

¹¹¹ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 31.

¹¹² Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 40.

¹¹³ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 29.

¹¹⁴ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 39.

¹¹⁵ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 39.

¹¹⁶ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 39.

¹¹⁷ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 31.

Zâhidî, mucizelerin aktarımı hakkında tevâtürün sağlıklı bir yol olmadığı yönünde birisinin soru sorması durumunda tevâtürü iki kısma ayırarak cevaplamaktadır.

Naklî Tevâtür: Hz. Peygamber'in sergilediği ahlâkî davranışlar ve en güzel ahlâk sahibi olduğu tevâtür yoluyla gelmiştir. Her ne kadar hasımları tarafından bunların hepsi riya, gösteriş olarak görülse bile burada sayılan erdemlerin ona ait ve doğru olduğu bu konularla ilgilenen herkes tarafından bilinmektedir ve tasdik edilmektedir.¹¹⁸

Manen Tevâtür: Zâhidî'ye göre yukarıda sayılan (hissi türden) mucize haberler bizzat hepsi ayrı ayrı tevâtür yoluyla ulaşmasa bile manen ulaşmıştır ve manen tevâtür sayılması gerekir. Çünkü olağanüstü işler, mahlûkat için mucize ve adetleri bozucu olan şeyler peygamberlik iddia ettikten sonra meydana gelmiş ve manen mütevâtir olmuştur.¹¹⁹

İşte bu haberler de adil Enûşîrvân, cömert Hâtim et-Tâî ve cesur Ali Murtazâ gibi insanların tarihin bir döneminde yaşadıklarının kesin olduğu şeklinde bir bilgi ifade eder. Her ne kadar diğer tevâtür şartı gibi her tabakadan tevâtür sayısına çıkan miktar olmasa bile onların varlığından ve vasıflarından tevâtür oldukları anlaşılır.¹²⁰ Zâhidî, burada geçen şahısların vasıflarını almalarını sağlayan çok sayıdaki örnek ile Hz. Peygamber'in çok sayıda hissi mucize göstermesini ilişkilendirerek nübüvveti ispat etmeye çalışmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Zâhidî, nübüvvetin ispatına büyük önem vermiş hem mucize hem de başka yollarla nübüvvetin ispatını yapmaya çalışmıştır. Onun ortaya koyduğu *er-Risâletü'n-Nâsiriyye* adlı eseri, o zamanlarda nübüvvetin ispatı konusunda yazılan eserler türündendir. Bu eserlerin yazılmasındaki temel maksat, kâhinlerin, sihirbazların, büyücülerin göz boyamaya yönelik işlerinden peygamberlerin gösterdiği mucizelerin farklı olduğunu ispatlamaktır. Ayrıca o dönemlerde şairler de meşhur ve tesirli insanlar sınıfı içinde yer aldıkları için Hz. Peygamber'in bir şair olmadığını ve âyetlerin de şiir olmadığını temellendirmektedir. Yine Hıristiyan kültürünün devam ettiği Mısır, Şam gibi Akdeniz sahillerinde eski kahramanların maceraları halkın üzerinde etkisini korumakta olduğu için Hz. Peygamber'in o kahramanlardan biri olmadığını, Allah ile iletişim kurduğunu ispatlamaya yöneliktir. Zâhidî'nin nübüvveti mucize ile ispat üzerinde bu denli durmasının nedenini de yaşadığı dönemin bu tür özelliklerine bağlamak yerinde olur. Ayrıca Zâhidî'nin bu tavrı, kelâm âlimlerinin yaşadıkları dönemin sorunlarına duyarlı davrandıkları ve bu sorunlara kendi zâviyelerinden çözümler üretme gayreti içinde bulduklarına güzel bir örnektir.

Mezhep mensubiyeti açısından bakıldığında Zâhidî'nin amelde Hanefî, itikatta Mu'tezilî eğilimli olduğu yönünde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Mu'tezilî pek çok âlimden kelâm ve fıkha dair alıntılar yapması onun Mu'tezilî olduğu yönünde değerlendirmelere neden olmuştur. Yaptığı alıntılardan dolayı onun Behşemiyye kolunu benimsediğini söylemek mümkündür. Mu'tezile'nin adalet ve tevhid prensiplerini benimseyen bir zihin çizgisine ve tenkitçi bir yapıya sahip olan Zâhidî, rü'yetullah, istitâat, mürtekib-i kebire gibi konularda Ehl-i sünnetin görüşlerini de eleştirmiştir. Buna karşın bazı Sünnî âlimler de Mu'tezilî görüşlerinden dolayı Zâhidî'yi eleştirmişlerdir. Bununla birlikte Zâhidî'nin en azından nübüvvetin ispatı konusunda Mu'tezilî eğilimi pek fazla yansıtmadığı, bazen de Ehl-i sünnet'in genel görüşüne uymadığı görülmektedir.

Onun, mucizeleri irhâsiyye ve tasdîkiyye olarak ikiye ayırdığı, irhâsiyyeyi nübüvvet öncesi hazırlık mucizeleri olarak nitelediği görülmektedir. Ona göre tasdîkiyye ise nübüvvet sonrası olağanüstü olaylardır. Bu, orijinal bir ayırım olmakla birlikte Zâhidî'nin irhâsı da bir tür mucize kabul etmesi hayli ilginçtir. Öte yandan irhâsiyyeyi mucize kapsamında değerlendirmesi hem Mu'tezile hem de Ehl-i sünnet ile ayrı düştüğü bir konudur. O, Hz. Muhammed'in gerek zâtıyla ilgili gerekse zâtı dışındaki özellik ve olayları irhâsiyye

¹¹⁸ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 39.

¹¹⁹ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 39.

¹²⁰ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, 40.

kapsamında mucize saymaktadır. Bu yönüyle genel Ehl-i sünnet görüşünden ayrılan Zâhidî, irhâsı keramet kabul eden Sünnîler'den de ayrılmıştır. Ayrıca peygamberlik iddiasının hemen peşinden gerçekleşmiş olmasını mucizenin şartları arasında görmesine rağmen irhâsı mucize olarak görmesi görüşleri arasındaki tutarsızlığa işaret etmektedir. Diğer bir yandan ise irhâsı kabul etmeyen Mu'tezile'ye de muhalif bir konumda kalmıştır. Bu yönüyle Zâhidî'nin klasik kelâm literatüründe oluşan terminolojiye bağlı kalmadığını ve bu literatürü yerli yerinde kullanmadığını tespit etmek gerekmektedir. Bununla birlikte onun nübüvvet öncesi olağanüstü olayları nübüvvet hazırlık olarak göstermesi, kendisinin de bunları tam bir mucize olarak kabul etmediğinin işareti olsa gerektir. Ne var ki Zâhidî, bu konuda çok açık ifadeler kullanmamıştır.

Mezhebî mensubiyet ya başkalarının o kimseyi o mezhebe ait göstermesi ya da kendisinin beyanlarından anlaşılır. Hârizm bölgesinin yetiştirdiği önemli âlimlerden biri olan Zâhidî'nin nübüvvetin ispatına dair görüşleri değerlendirildiğinde bir kimsenin bir mezhebe bağlı olarak görülmesinin onun her görüşünün o mezhebe uygun olmayabileceğine önemli bir örnek olarak tespit etmek mümkündür. Zâhidî özelinde düşünüldüğünde kendisini Mu'tezileden sayarak fetvalarına mesafeli duran bir Hanefî kesimin varlığı yanında nübüvvetin ispatı konusunda özelinde düşünüldüğünde onun Mu'tezileden ayrıldığı hatta nübüvvet öncesi olayları mucize kapsamında görmesi gibi kimi durumlarda Ehl-i sünnet'ten bile esnek davrandığı görülmektedir.

Nübüvvet sonrası mucizeleri zâtına bağlı ve bağlı olmayanlar olarak ikiye ayıran Zâhidî'nin, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) önüne bakarken arkasını, arkasına bakarken önünü görebilmesi gibi hadis kaynaklarında şahsi özellikleri olarak nakledilen olayları da mucize kapsamında kabul etmesi hayli dikkat çekicidir ve mucizenin, peygamberlik iddiasının hemen peşinden gerçekleşmesi gerektiği yönündeki kendi iddiasıyla bu kabulü de çalışmaktadır. Pek çok konuda Mu'tezilî olmakla itham edilen Zâhidî'nin Neseî gibi bazı Hanefî-Mâtürîdîler'in bile âhâd haber olarak görüp iman esası saymadığı bu türden olayları tevâtür seviyesinde görüp tereddütsüz kabul ederek mucize kapsamında değerlendirmesi, onu bu konuda Mu'tezile olmak bir yana Ehl-i sünnet'ten bile daha esnek bir konumda görmeyi gerektirmektedir. Dahası Zâhidî'nin mucize kavramını, sınırlarını ve delâlet şeklini pek önemsemediği, klasik hadis kaynaklarındaki tutumu devam ettirdiği, hatta kelâmcı bir anlayışla meseleye yaklaşmadığı da söylenebilir. Zira mucizenin, "peygamberlik iddiasıyla birlikte ortaya çıkma, tehdîye cevap verme gibi muhatapları dine davet maksadıyla peygamberin elinde gerçekleşen olağanüstü olay" olma özelliklerini bu bahsedilen olaylarda görmek mümkün değildir.

Mu'tezile âlimlerinden bu tür haberleri mucize çerçevesinde değerlendirenler olmuştur. Fakat onlar nübüvvetin ispatında delil olarak kullanmamışlardır. Zâhidî burada bu tür haberleri Hz. Peygamberin nübüvvetini ispat etmede delil olarak kullanmıştır.

Zâhidî'nin Mu'tezilî eğilimlerine rağmen nübüvvetin ispatı söz konusu olduğunda Mu'tezile'nin genelinde görülmeyen ahad haberlerle nakledilen olaylara yönelik esnek, mütesahil tutumu; mucizenin şartları, nelerin mucize olup olmadığı, mu'cizeler hakkında bilgi veren haber ve rivayetlerin sıhhat şartları gibi birçok konuda Mu'tezileden farklı tavır alması dönemindeki şartlarla açıklanabilir. Zira onun döneminde Moğol istilası nedeniyle Müslümanlar zayıflamıştır. Hıristiyanların fikri saldırıları altında da kalan Müslümanların peygamber inancını güçlendirebilmek için Zâhidî'nin Hz. Muhammed'in şahsî özellikleri de dâhil nübüvvetinin ispatına yarayacak her türlü veriyi kaynağının sağlamlığına bakmadan kullanmak istemiş, bu yüzden de kriterlerini esneten bir tutum sergilemiş olabileceği söylenebilir. Bu tutum bizlere Zâhidî'nin mucize anlayışından hareketle 13. asra kadar fiilen varlığını sürdüren Hârizm Mu'tezilesinin görüşlerindeki dönüşümün nedenleri üzerine yorum yapma fırsatı da vermektedir.

Zâhidî'nin nübüvvetin ispatında öne çıkardığı bazı hususlar günümüzün nübüvvet ile ilgili problemlerinin çözümü açısından dikkat çekmektedir. Hz. Muhammed'in güzel ahlâkına

örnek olarak gösterdiği doğru sözlülük, güvenilirlik, iyi insan olmanın evrensel ölçülerinden kabul edilmektedir. Öte yandan Zâhidî'nin peygamberlerin güzel ahlâkına vurgu yapıp bunları tasdikiyye türünden nübüvvet sonrası mucizeler arasında sayması da bu konuda Teftâzânî ile görüş birliği içinde olduğunu göstermektedir.

Böylesi güzel özelliklere sahip olmayı peygamberliğin delili görmek, günümüzde unutulmakta olan değerlerle peygamberliği özdeşleştirmek, İslâm'ın iyi insan yetiştirmeye yönelik amacına hizmet edecektir ve Hz. Muhammed gibi bir iyi insan örneğini insanlığın gündemine yeniden getirecektir.

Öte yandan Zâhidî'nin Hz. Muhammed'in ahlâkî erdemlerinin günümüze tevâtür yoluyla geldiğine dair yaptığı vurgu da önemlidir. Zira onun sahip olduğu bu ahlâkî değerlerin ona âidiyeti bu konularla ilgilenen herkes tarafından kabul edilmektedir. Aksi bir durumun, o hayattayken ve günümüze kadar kendisine düşmanlık edenler tarafından ortaya konulamamış olması, Zâhidî'nin de üzerinde ısrarla durduğu Hz. Muhammed'in ahlâkî örnekliğinin hâlâ güncelliğini koruduğunun ispatı konumundadır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: NK (%50), UKU (%50) Veri toplanması / Data collection: NK (%50), UKU (%50) Veri Analizi / Data Analysis: NK (%50), UKU (%50) Makalenin Yazımı / Writing up: NK (%50), UKU (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: NK (%50), UKU (%50).

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cem*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rif, 1990.
- Adın, Nurettin. "Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtar ez-Zâhidî'nin Hayatı ve Eserleri". *Usul İslam Araştırmaları* 40 (2023), 161-206. <https://doi.org/10.56361/usul.1361754>
- Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b Muhammed b Salim. *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn*. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâ'iki'l-Kavmiyye, 2002.
- Âmidî, Seyfüddîn. *Gâyetü'l-merâm fî 'İlmi'l-Kelâm*. thk. Ahmed Ferit. Beyrut: Dârül-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Taha Abdürraûf Şa'd. Kahire, y.y., 1398.
- Aydın, Mehmet. "Beşâirü'n-Nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/549-550. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Bağdâdî, Ebü Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b Muhammed et-Temîmî Abdülkâhir. *Usûlü'd-dîn*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1981.
- Bâkılânî, Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Kitabü't-Temhîd*. thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1407.
- Bâkılânî, Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Kitâbü'l-Beyân*. thk. Yusuf Mekârisî el-Yesûî. Beyrut: el-Mektebetü's-Şarkıyye, 1958.
- Barlak, Muzaffer. *Kelâm'da Nübüvvet Tartışmaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Başoğlu, Tuncay. "Hicrî Beşinci Asırda Fıkıh: Genel Özellikler ve Mezheplerin Yeniden Şekillenmesi". *İLAM Araştırma Dergisi* 3/2 (1998), 113-140.
- Beyâzizâde, Kemaleddin Ahmed b. Hasan b. Sinaneddin. *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-imâm Ebi Hanîfeti'n-Nu'mânî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Bulut, Halil İbrahim. "İseviyye Mezhebi ve Hz. Muhammed'in Risaletinin Evrenselliği Tartışmalarının Başlaması". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004), 121-143.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mûcize". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/350-352. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mûcize Teorisi". *İslam Düşüncesinde Teoriler*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mûcizenin İmkân ve Delâleti Konusunda İleri Sürülen İtirazlar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001), 173-196.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tehaddî Teorisi". *İslam Düşüncesinde Teoriler*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Câhiz, Ebü 'Oşmân 'Amr b. Baħr b. Maħbûb. *Kitâbü'l-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Cürçânî, Seyyid Şerif. *Kitâbü't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.
- Çelebi, İlyas. "İnşikâku'l-Kamer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/343-345. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Delen, Halil İbrahim. *Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Kelam Sistemi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2023.
- Delen, Halil İbrahim. "Ebü'r-Recâ el-Gazmînî". *İslam'ın Akılcıları Mu'tezili Öncüler*. İstanbul: Mana Yayınları, 2021.
- Demir, Abdullah. "Farklı Ebü Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütakellim Hanefiler Örneği". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*. ed. Cengiz Çuhadar vd. 1/643-658. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Dimeşkî, Ebü Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî İbn Nâsirüddîn. *Tavzîhu'l-müştebih fî zabti esmâ'i'r-ruvâti ve ensâbihim ve elkâbihim ve kunâhum*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Erdoğan, Halil İbrahim. "Câhiz ve Sarfe Teorisine Farklı Bir Bakış". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/4 (2013), 77-96.
- Firuzâbâdî, Ebü't-Tahir Meccüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhîd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.

- Gazâlî, Ebu Hâmid. *Tehâfütü'l-Felâsife*. thk. Süleyman Dünya. Mısır: Dârü'l-Maârif, 1966.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2. Basım, 1992.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-Enşârî el-İşbehânî. *Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan Eş'arî*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfe, 2005.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1986.
- İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrahîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Baḥru'r-râ'îk şerḥu Kenzi'd-dakâ'ik*. 8 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- İbnü'l-Hanbelî, Radiyyüddîn. *Dürü'l-ḥabeb fî târihi a'yâni Ḥaleb*. thk. Mahmûd Hamed el-Fâhûrî. Dimaşk: Yahyâ Zekerıyyâ Abbâre, 1972.
- İbrahim Toprak, Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikleri Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Îcî, Adudüddîn. *el-Mevâkıf fî 'ilmi'l-kelem*. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b Abdullah. *Süllemü'l-vüsûl ilâ Tabakâti'l-fuhûl*. İstanbul: Ma'hedü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye, 2010.
- Kınalızâde Ali Efendi, Alauddîn Ali Çelebi b. Emrullah b Abdülkadir Hamîdî. *Tabakâtü'l-Hanefiyye*. Amman: Merkezi Envârî 'Ulemâ'i Dirâse, 2020.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebû'l-Hasen 'Abdulcebbâr b. Aḥmed. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Karaca, Mustafa. *ez-Zâhidî'nin el-Müctebâ Adlı Eserinin Tahkiki*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Karaca, Mustafa. *ez-Zâhidî'nin el-Müctebâ Adlı Eserinin Kitabü'n-Nikâh Bölümünün Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Kefevî, Mahmûd b. Süleyman el-Hanefî. *Ketâ'ibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017.
- Kureşî, Ebû Muhammed b. Muhammed 'Abdulḳâdir. *el-Cevâhiru'l-muḍiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 5 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hicr, 1993.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b Muhammed. *Umdetür-ri'âye 'ala Şerhi'l-Vikâye*. 10 Cilt. Amman: Merkezi Envârî 'Ulemâ'i Dirâse, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. İstanbul: İSAM Yayınları, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Muminov, Aşirbek. *Hanafitskiy Mazhab V İstori Sentralnoy Azii*. Almata: Kazak Ensiklopediyası, 2015.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Tabsiratü'l-edille*. thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Özen, Şükrü. "Zâhidî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/81-85. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Pezdevî, Ebu Yusr Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akâidi*. çev. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Tefsir-i Kebir*. Beyrut: Dârü İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1420.
- Sâbûnî, Nüreddin. *Mâtürîdiyye Akâidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Sâlimî, Ebû Şekür. *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd*. Delhi: el-Matba'u'l-Fârukî, 1309.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys. *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413.
- Şık, İsmail - Çetin, Rabiye. "Mucize". *Kelam IV; Sistematik Kelam Nübüvvet ve Ahiret*. Ankara: Altınordu Yayınları, 2. Basım, 2019.

- Taylan, Necip. *Gazzali'nin Düşünce Sisteminin Temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-Makâsîd*. Beyrut: y.y., 1422.
- Yavuz, Salih Sabri. "Ehl-i Sünnet ve Mutezile Bağlamında Doğruluk Ölçüsü Olarak Keramet". *Kelâm Araştırmaları Dergisi [Kader]* 3/1 (2005), 91-116.
- Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed. *el-Müctebâ Şerhu Muhtaşari'l-Ķudûrî*. thk. Tefvik Mahmud Tekle. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Reyyâhîn, 2023.
- Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed. *er-Risâletü'n-Nâsırıyye*. thk. Muhammed el-Mısrî. Kuveyt: Merkezü'l-Mahtutât ve't-Türâs ve'l-Vesâ'ik, 1994.
- Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed. *Hâvî mesâ'ili'l-münye*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00763, 1a-300a.
- Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed. *Kitâbu'l-Hayz*. Kastamonu: Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi: KHK, 457/08, 1a-46b.
- Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed. *Ķunyetü'l-Münye li-Tetmîmi'l-Ķunye*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yeni Cami, 00672, 1a-211a.
- Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed. *Zâdü'l-e'imme limâ fihî min hasâ'isi hâzihi'l-ümme*. Bursa: Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi: H. Çelebi, 1179/3, 1a-86a.